

EGY REFORMÁTUS NÉPLAP A HORTHY-KORSZAKBAN: A KERESZTYÉN CSALÁD TÖRTÉNETE (1920–1940)

A REFORMED WEEKLY IN THE HORTHY ERA: THE HISTORY OF
KERESZTYÉN CSALÁD (1920–1940)

Klestenitz Tibor

Nemzeti Közzolgálati Egyetem, tudományos munkatárs; Országos
Széchényi Könyvtár, kutatócsoport-vezető

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a Horthy-korszak egyik jelentős, de ma már kevésbé ismert protestáns néplapjának történetét mutatja be. A Keresztyén Családot Czeglédy Sándor győri református lelkész alapította 1920-ban a protestantizmustól elidegenedő társadalmi rétegek megszólításának szándékával. A helyi orgánunként induló hetilap, amely elsősorban hitbuzgalmi, illetve életvezetési-gyakorlati tartalmakat közölt, viszonylag gyorsan jelentősnek mondható, húszezer fölötti példányszámra tett szert. Ebben szerepet játszott a Tildy Zoltán által vezetett Sylvester nyomdával való együttműködés, a református lelkészeknek a terjesztésben való közreműködése, illetve a hetilap naptárának népszerűsége. Az 1920-as évek aranykorát azonban a gazdasági világválság erőteljes visszaesése követte, aminek hatásait a nyomda csődközelbe kerülése és a szerkesztés színvonalának romlása is tetézte. A lap újjászervezése 1934-ben kezdődött meg, amelynek folyamata jól végigkövethető a szerkesztőségi levelezés segítségével. A lap számos munkatársa a református sajtó gondjainak megoldását az összefogástól, az egyes orgánumok munkájának összehangolásától, esetleg az azonos területen dolgozó szerkesztőségek egyesítésétől remélte. Ez a stratégia végül a Keresztyén Család esetében is érvényesült, amelynek irányítása 1939-ban a református püspökök vezetése alatt álló testület kezébe került, és működését – több kisebb lap beolvasztását követően – 1940 húsvétjától Református Jövő címen folytatta tovább.

ABSTRACT

This study explores the history of a Protestant weekly of the Horthy era, which was rather significant in its time but is now mostly forgotten. *Keresztyén Család* was founded in 1920 by Sándor Czeglédy, a Reformed pastor from Győr, with the aim of reaching social groups that had become alienated from Protestantism. The weekly paper, which began as a local publication and primarily featured devotional content and practical guidance for everyday life, soon reached a noteworthy circulation of over 20,000 copies. This success was in part due to its cooperation with the Sylvester printing house, led by Zoltán Tildy, the active involvement of Reformed pastors in its distribution, and the popularity of its annual calendar. However, the golden age of the 1920s was followed by a sharp decline during the Great Depression, the impact of which was exacerbated by the near-bankruptcy of the printing house and a noticeable drop in editorial standards. The reorganization of the paper began in 1934, a process that can be closely followed through surviving editorial correspondence. Many of the contributors believed that the challenges facing the Reformed press could be over-

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.2025.1.4

Copyright © 2025 Klestenitz Tibor (author)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

come through cooperation, better coordination between the various outlets, and even the merging of editorial offices working in the same area. This strategy was eventually implemented in the case of *Keresztyén Család* as well: in 1939, control of the paper was transferred to a body under the leadership of the Reformed bishops, and after absorbing several smaller publications, it resumed its operations from Easter 1940 under the new title *Református Jövő*.

Kulcsszavak: Czeglédy Sándor, gazdasági világválság, Horthy-korszak, Ravasz László, református néplapok, Tildy Zoltán

Keywords: Sándor Czeglédy, Great Depression, Horthy Era, László Ravasz, Reformed papers, Zoltán Tildy

A Czeglédy Sándor református lelkész vezetésével kiadott *Keresztyén Család* című hetilap nagyrészt fehér foltnak számít a protestáns sajtó egyébként is¹ kevésbé feltárt történetében.² Pedig a maga területén kifejezetten sikeresnek számító, mintegy két évtizedig fennálló orgánus érdekességek bepillantást enged a református lelkészi elit népnevelő és tömeg evangelizáló cékitűzéseibe: az alapító – a lap egyik munkatársának visszaemlékezései szerint – „a *Keresztyén Családot* tudatosan a nagy református tömegeknek, az egyszerű falusi embereknek írta és szerkesztette”.³

Jelen tanulmány az egyháztörténet és a sajtótörténet határvidékein mozogva, a hetilap fordultatos történetének legfontosabb eseményeit mutatja be. Kísérletet tesz a periodizálásra, és feltárja, hogy a kiadvány milyen szerepet játszott a református sajtófejlesztő törekvések folyamatában.

Az indulás évei: egy regionális hitbuzgalmi lap útkeresése

Czeglédy Sándor a lap megindítása idején országos hírű igehirdetőnek számított, aki lelkesedésével nagy hatást gyakorolt kortársaira. Pápán végezte lelkészi tanulmányait, ahol 1914-től az ószövetségi teológia rendes tanáraként dolgozott. 1920-ban Győr lelkésze és a tatai egyházmegye esperese lett, 1923–1926 között pedig intenzív munkát fejtett ki a dunántúli egyházkerület belmissziói lelkészeként. 1928-ban az egyik legnépesebb református gyülekezet, a ceglédi élére választották, és 1932–1939 között a

¹ Ablonczy Balázs: A Református Élet hetilap és a budapesti reformátusság (1934–1944). In: Reformátusok Budapesten I. Szerk. Kósa László. Budapest, Argumentum, 2006. 1211.

² A hetilapról szakirodalmi munkában mindössze egyetlen rövid ismertetést találtam: Szőnyi György: A református időszak sajtó mint gyakorlati teológiai feladat. *Confessio*, 2024/1. 27–28.

³ Bodoky Richárd: Jövevények és vándorok. Családtörténeti töredékek V. (1926–1928) személyes emlékek és naplójegyzetek alapján. Aranyhíd. Budapest, 2001. 102.

Filadelfia Diakonissza Egylet elnökeként is tevékenykedett. Mindemellett tekintélyes tudományos és irodalmi életművet hozott létre, aminek legfontosabb eleme 1924-ben megjelenő Újszövetség-fordítása volt.⁴ Czeglédy győri lelkipásztorként „*lüktető gyülekezeti életet*” teremtett, a templom minden vasárnap zsúfolásig megtelt. Egy – akkoriban gyermekkorú – gyülekezeti tag visszaemlékezése szerint, „*A prédikáció olyan művészi en egyszerű volt, hogy mi, gyermekek is minden szavát megértettük. [...] Prédikációiban idegen szavakat nem használt, az egész gyülekezetre szinte suggesztív hatást gyakorolt. Mindenki érezte, hogy egy boldog, nagy családnak a tagja, amelynek a lelkipásztor elkötelezett szolgálja.*”⁵

Czeglédy pontosan tudatában volt azonban annak, hogy a hagyományos lelkipásztori eszközökkel nem lesz képes megszólítani sok, a vallástól már elidegenedett reformátust, ezért igyekezett az új kommunikációs csatornákat is felhasználni. 1920 karácsonyán a lelkészekhez és a tanítókhoz címzett felhívást bocsájtott ki, bejelentve a kéthetilapként működő, nyolcoldalas Keresztyén Család megindítását. A cikket társszerkesztőjével, Csokonai Vitéz Mihály győri hírlapíróval közösen jegyeze, aki azonban kisvártatva kilépett a vállalkozásból.⁶ Czeglédy helyzetértékelése szerint a protestánsok egy részét örvendetes lelki ébredés jellemezte, ugyanakkor a közösségben jelen volt az „*elernyedés, csüggeteg közöny, sőt sokszor az egyház s annak alkalmazottai ellen való titkolt vagy nyílt harag*” is. Az egyházból kiábrándult rétegek meggyőzése, az önbizalom és a reménykedés programjával jelentette be néplapjának megindítását, hangsúlyozva, hogy a politikával egyáltalán nem kíván foglalkozni. Végül a lelkészek és a tanítók támogatását kérte, elsősorban előfizetők toborzását, illetve a helyi hírek beküldését kérve tőlük.⁷ Nem sokkal később az egyházkerület lapjában is kifejtette céljait: az egyháztól való tömeges elidegenedés egyik legfontosabb okának az egykor a reformáció fő eszközének számító sajtó intézményes elhanyagolását tartotta. Leírása szerint „*manapság már sok ezer olyan református emberrel kell számolnunk, aki vagy a hideg közöny fagyos tekintetével siklik el igen kritikus idöket élő anyaszentegyháza dolgai felett, vagy egyenesen telve van keserűséggel és gyűlölködéssel anyaszentegyháza iránt. Közönyüket közöny nyel, gyűlöletüket gyűlölettel nem szabad viszonzni, de választani kell egy olyan eszközt, amellyel még valahogy hozzá lehet férközni lelkükhöz s elhatároztam, hogy e végből egy kis néplapot fogok indítani.*” Emellett vállalkozását

⁴ Haypál Béla: A bibliafordító Czeglédy Sándor. Reformátusok Lapja, 1983. február 13. 1.

⁵ Döbrössy József: Emlékezés Czeglédy Sándorra. Refomátusok Lapja, 1983. október 23. 4.

⁶ Csokonai 1921 októberében távozott, a lap tulajdonjoga ekkor teljes egészében Czeglédyre szállt. A Keresztyén Család hetilap. Dunántúli Protestáns Lap, 1921. október 30. 176.

⁷ Czeglédy Sándor – Csokonai Vitéz Mihály: Nagytiszteletű Lelkész Úr! Tekintetes Tanító Urak! Keresztyén Család, 1920. Karácsony.

a belső információáramlás elősegítése szempontjából is fontosnak ítélte: „Nagyon kíváncsiak voltunk, ha lelkésztársaink egyházuknak vagy egyházmegegyüknek építőerejük s a nép érdeklődésére is számoló eseményeiről tudósítanának. Nagyon izolált, rideg életet élünk. A napok nyomtalanul szállanak el felettünk. Mintha aludnánk egyházi életünk. Szerteszéjjel csend. Alig lehet hallani egy levél zizzenését.”⁸

A Keresztyén Család első teljes száma 1921. január 16-án jelent meg. Czegléd programcikkében ellentétbe állította korának szomorú viszonyait – a társadalom közönyösségét és az üres templomok képét – az olvasók lelkében élő, tiszta, ébredésre váró hittel, és a reménység üzenetét hirdette.⁹ A gyülekezetek számára példaként állították a győri közösséget, amely az intenzív lelkipásztori módszereknek hála viszonylag kedvező helyzetben volt, hiszen kiadásait a hívek önkéntes adóiból fedezhette, és saját kultúrházat is fenn tudott tartani.¹⁰ Figyelemre méltó, hogy az első szám külön üdvözölte a Harangszót, az evangélikusok ekkor már nagy hagyományokkal rendelkező néplapját, jelezve, hogy az orgánus egyaránt kíván reformátusoknak és evangélikusoknak is szólni, ám nem kíván a Harangszó számára konkurenciát támasztani.¹¹ A Keresztyén Család egyébként már címlaprajzával is igyekezett megszólítani az evangélikusokat és a reformátusokat: a három részre osztott kép közepén egy olvasgató földműves család volt látható, míg a két kép szélén Luther és Kálvin portréja díszítette. Ez a mozzanat is jelzi, hogy Czegléd, szemben az ekkoriban megerősödő történelmi kálvinizmus irányzatával, elutasította a merev konfesszionalizmust, és úgy látta, hogy a jövő az ökumenizmusé lesz.¹²

A szerkesztőségnek elsősorban győri és dunántúli értelmiségiek sikerült publicistaként megnyerni, de a közreműködők listáján két debreceni tanár neve jelzi, hogy igyekeztek országos bázisra szert tenni.¹³ A lapkészítők egyértelmű elvárásokat fogalmaztak meg szerzőik számára: „A Keresztyén Család szerkesztőinek az a törekvése, hogy a lap minden egyes száma változatos, bő tartalmú legyen, minden irányban tájékoztasson, az ismereteket bővítsé s így az olvasók figyelmét állandóan lekösse. Ehhez pedig az szükséges, hogy közleményei rövidek, tárgyai könnyen megérthetők, s általában az érdeklődést felkeltők legyenek. Kinek tehát mondanivalójuk van a K. Cs. olvasói számára, szíveskedjenek ezt figyelembe venni.”¹⁴ Követendő példának az amerikai magyar protestáns néplapokat tartották, amelyek –

⁸ Czegléd Sándor: Néplap érdekében. Dunántúli Protestáns Lap, 1921. február 13. 25–26.

⁹ Czegléd Sándor: Új esztendőben. Keresztyén Család, 1921. január 16. 1–2.

¹⁰ Csokonai Vitéz Mihály: A hitélet és a társadalom. Keresztyén Család, 1921. január 16. 5.

¹¹ A Harangszó. Keresztyén Család, 1921. január 16. 10.

¹² Bodoky, 2001. 115.

¹³ A Keresztyén Család munkás-tábora. Keresztyén Család, 1921. január 16. 9.

¹⁴ Szerkesztői posta. Keresztyén Család, 1921. május 22. 11.

tekintélyes terjedelmük dacára – egyáltalán nem foglalkoztak politikával, csak egyházi és hitéleti kérdésekkel, hiszen úgy látták, hogy mivel újságot mindenki olvas, ezért ez hatékony és korszerű eszközt kínál az evangélium terjesztésére.¹⁵

Az orgánum számos önálló rovattal rendelkezett. A címoldalon általában rövid, időszzerű kérdéseket tárgyaló írások, hazafias állásfoglalások, történelmi témák szerepeltek. A tárcarovatban kortárs szerzők vallásos szellemiségű versei és elbeszélései kaptak helyet. Az Élet könyvéből rovatban bibliai történetek, illetve vallásos elmélkedések szerepeltek, az Egyházi élet cím alatt az egyes gyülekezetek életéről szóló, tömör beszámolók voltak olvashatóak, míg A hitélet kiépítése rovatban a vallásos egyesületek életéről, gyülekezeti alkalmakról, hitbuzgalmi előadásokról adtak hírt. A kínálatot a gyakorlati gazdálkodási tanácsokat nyújtó A gazdának, a Népegészségügy, valamint a közéleti, politikai híreket röviden, tömondatokban összefoglaló Országdolga rovatok, továbbá a gyerekeknek szóló, verseket, mondókákat, elbeszéléseket, meséket közlő Virágos kert rovatok egészítették ki. Emellett a laphoz csatolt mellékletként juttatták el az olvasókhoz az Útmutató a Szentírás olvasásához című kiadványt, amely Vargha Tamás szerkesztésében, a Bethánia Egylet kiadásában jelent meg.

A Keresztyén Család gyorsan meg tudta szólítani célcsoportját: a megjelenését követő nyolc hét alatt kétezer, tíz hét alatt pedig háromezer előfizetőt gyűjtött.¹⁶ A terjesztéshez újabb lendületet adott, hogy a Fejér vármegyei Mezőszentgyörgy református gyülekezete tizenhatezer koronát adományozott a lap fejlesztésére. A szerkesztőség az összeget felhasználva a húsvéti lapszámot tizenkétezer példányban nyomtatta ki, majd az ország minden gyülekezetbe küldött példányokat, arra kérve a lelkészeket, hogy tegyenek meg mindent a lap népszerűsítése érdekében. A mezőszentgyörgyi adakozók kifejezték azt a reményüket is, hogy a Keresztyén Család mielőbb napilappá fog fejlődni, amivel kapcsolatban azonban Czeglédy egyértelmű kételyeit hangoztatta: „tudjuk, hogy a református napilap kérdése sok embert foglalkoztat, utána sok ember vágyódik. De ilyen kockázatos vállalkozásba éppen azért, mert ismerjük az erőnket, nem bocsátkozunk.”¹⁷ Ez a józan óvatosság a korabeli felekezeti napilap-alapítási tervek sorsának ismeretében kifejezetten indokoltnak látszik.¹⁸

¹⁵ Uray Sándor: Téli gondok. Keresztyén Család, 1924. január 27. 1.

¹⁶ Kétezer család – a Keresztyén Családban. Keresztyén Család, 1921. február 27. 8.; Fizessünk elő a Keresztyén Családra. Keresztyén Család, 1921. március 27. 10.

¹⁷ Czeglédy Sándor: A mezőszentgyörgyi reformátusok adománya. Keresztyén Család, 1921. március 27. 4.; A Keresztyén Család. Dunántúli Protestáns Lap, 1921. március 27. 51.

¹⁸ Erről részletesen lásd: Klestenitz Tibor: Református, kálvinista, protestáns? Felekezeti napilap-alapítási tervek 1919–1931 között. In: Médiatörténeti tanulmányok 2020. Szerk. Klestenitz Tibor – Paál Vince. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2020. 55–73.

A korabeli magyar sajtó működését számos gazdasági nehézség, infláció, papírhány, valamint a hatóságok bizalmatlansága is nehezítette.¹⁹ Ennek fényében különösen értékelendő, hogy a Keresztyén Család fejlődése lassú, de folyamatos volt: olvasóinak száma az őszre elérte a hatszázat, és októbertől hetilappá vált.²⁰ A hónap végén előfizetési akciót indítottak azon vidéki olvasók számára, akik csak a több szabadidővel járó téli hónapokra tartottak igényt vallásos hetilapra.²¹ Erre minden bizonnyal azért volt szükség, mert 1921 őszén újra megindult a legnépszerűbb református vallásos néplap, a Téli Újság kiadása, amely 1919 óta szünetelt. Ez a nagy hagyományokkal rendelkező, 1877-ben alapított orgánus, amelyet 1921-től Harsanyi Pál gyomai lelkész szerkesztett, hagyományosan advent első vasárnapján jelent meg először, és kiadása – az olvasói igényekhez igazodva – az év három téli hónapjára korlátozódott.²²

A Keresztyén Család egyre növekvő befolyását jelzi, hogy a szerkesztőség 1922 júniusában konferenciát szervezett Győrben, ahol az egész országból mintegy hatvan evangélikus és református érdeklődő vett részt. A keresztyén hitéleti ébredés lehetőségeit megvitató eseményen a fiatal lelkesgeneráció több befolyásos képviselője – mint Tildy Zoltán és Bereczky Albert – tartott előadást. A konferencia arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy *„az ébredő mozgalmak a türelem és a jóindulat, szelídség álláspontjára helyezkednek, kell, hogy helyezkedjenek a történelmi egyházakkal szemben, de viszont elvárják a legmesszebbmenő jóakaratot az egyház részéről is”*.²³ A felekezeti közötti alapokon álló belmissziós mozgalom képviselői nagy szerepet szántak eszméik terjesztésében az időszaki sajtótermékeknek, és idővel a Keresztyén Család szerkesztésében is egyre jelentősebb részt vállaltak. A kapcsolatépítést nagyban megkönnyítette, hogy ifjú teológushallgatóként Tildy és Bereczky egyaránt Czeglédy tanítványa volt Pápán; továbbá az a tényező, hogy Tildy, miután szembesült azzal, hogy a falusi reformátusok lelki és kulturális igényeit szolgáló irodalom milyen nehezen talál kiadóra, lelkészi állomáshelyén, a Dunakanyarban fekvő Tahitótfaluban saját nyomdát hozott létre.²⁴ *„Így találkozott egymással a nyomda mun-*

¹⁹ Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 325–330.; Klestenitz Tibor: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In: Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Szerk. Bódy Zsombor. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018. 301–337.

²⁰ A Keresztyén Család hetilap. Dunántúli Protestáns Lap, 1921. október 30. 176.

²¹ A Keresztyén Család téli folyamának olvasóihoz! Keresztyén Család, 1921. október 30. 6–7.

²² A Téli Újság. Sárospataki Református Lapok, 1921. november 13. 156.

²³ Fazekas Lajos: A Keresztyén Család győri konferenciája. Dunántúli Protestáns Lap, 1922. augusztus 13. 130–131.

²⁴ Vigh Károly: Tildy Zoltán életútja. Békéscsaba, Tévan Kiadó, 1991. 6., 17–18.; Haas György: Diktatúrák árnyékában. Tildy Zoltán élete. H. n., Magyar Napló,

*kaszüksége és Czeglédy Sándornak az a gondja, hogy megfelelő nyomdát, s egyben alkalmas munkatársakat is kapjon a lapja számára.*²⁵ A Sylvester nyomda ugyanakkor kezdetben igen szerény keretek között működött egy bérelt szobában, két kézi hajtású berendezéssel és két alkalmazottal.²⁶ 1922 novemberétől a Keresztyén Család felelős szerkesztője Tildy lett (a főszerkesztői tisztet Czeglédy megtartotta magának), és a szerkesztőség átköltözött Tahitótfaluba.²⁷

Az aranykor (1924–1931)

Az új éra legfontosabb változásai 1924-ben zajlottak le: a Keresztyén Család az év októberétől nagyobb terjedelemben, képekkel illusztrálva jelent meg. *„Mi magunk sokszor éreztük a lap kicsiny terjedelmének nyomasztó voltát. Hisszük, hogy lapunk új alakjában még közelebb jut Olvasóink szívéhez. Hiszen változatosabbá, gyönyörködtetőbbé lesz ezáltal”*²⁸ – indokolták a változásokat. Ettől kezdve valóban rendszeressé váltak – az elsősorban bibliai jeleneteket ábrázoló – illusztrációk, valamint új címlaprajz is készült: a hármas tagolású kép bal oldalán egy vető alak volt látható, *„Aki bőven vet...”* felirattal, a középső mezőben a lapot olvasó földműves család jelent meg, míg a jobb oldalon egy arató szerepelt, *„...bőven is arat”* szöveggel.

A formai mellett, tartalmi újítások is megjelentek: Czeglédyné Kósa Margit vezetésével új rovat indult Asszonyoknak, leányoknak címmel, amely erkölcsi, vallási útmutatásokat, illetve hétköznapi életvezetési tanácsokat nyújtott. Elindult továbbá a Jó könyvek és az Ifjúsági élet rovat.

A legjelentősebb változást azonban az jelentette, hogy a Keresztyén Család és a Téli Újság munkatársai megállapodtak a két lap szerkesztőségének egyesítéséről. Ennek értelmében az előbbi lap nem adott ki több téli évfolyamot, hanem egyesítette azt a Téli Újsággal, amely ettől kezdve Tahitótfaluban jelent meg a Keresztyén Családdal azonos tartalommal. Az egyezés részeként az egyesített orgánus főmunkatársa lett Harsányi Pál békés-bánati esperes, Gönczy Béla egyházmegyei főjegyző, a Téli Újság korábbi szerkesztője, továbbá Marjay Géza lelkész.²⁹ *„Olyan ritka példa ez a széthúzó, pártokra, csoportokra bontott magyar életben, amit sok másnak kellene követnie!”*³⁰ – vélekedtek a lapkészítők erről a megoldásról.

A Keresztyén Család köre számos eszközzel igyekezett növelni az olvasottságot. Így például a korabeli szokásoknak megfelelően „propagandaes-

2000. 23–24.

²⁵ Bodoky, 2001. 103., 126–127.

²⁶ Mórícz Pál: Nyomdaavatás a számóca-termelő magyarok falujában. Magyarság, 1926. május 18. 6.

²⁷ A ref. egyházi sajtó köréből. Sárospataki Református Lapok, 1922. november 3. 197.

²⁸ A Keresztyén Család ügye. Keresztyén Család, 1924. szeptember 28. 1.

²⁹ Tildy Zoltán: Kedves hírt. Keresztyén Család, 1924. november 16.

³⁰ Szeretettel tudatjuk. Keresztyén Család, 1925. december 6. 6.

télyeket” rendeztek, ahol kulturális programmal kötötték össze a lap melletti agitációt. A tiszaszederkényi bibliakör kétszázezer koronás bevétellel járó rendezvényt szervezett a lap javára, ahol a lelkész imája és bibliamagyarázata mellett énekkari számok, szavalatok és közös zsoltárecéklés tette ki a programot.³¹ A Szerencs közelében lévő Megyaszó községben mintegy 1200 fős hallgatóság vett részt a sajtónapon, amelyet az tett különlegessé, hogy számos helyi műkedvelő előadó, tanítónők, földművesek is felléptek. Egy helyszíni beszámoló szerint *„Bámulatot érdemel az a példás igyekezet, mellyel a megyaszói gyülekezet vezetői a nép egyszerű gyermekeivel nem sajnálnak oly odaadóan foglalkozni, hogy a magasabb igényeket is kielégítő szóelőnéekkel és szavallattal adják világos bizonyosságát annak, hogy mennyi kincset erő erő rejtőzik a magyar nép lelkében”*.³²

A hírverés közvetett módszerét jelentették a vetített képes előadások, amelyeket a hetilap megbízottja több vidéki városban – például Miskolcon és Nyíregyházán³³ – tartott. A belépődíjat itt jótékonyági célokra ajánlották fel, azonban az előadások sikere áttételesen segített az orgánium ismertségének növelésében. Mindezek mellett a lap a hűségese előfizetőket időnként ajándékkötetekkel jutalmazta,³⁴ illetve a terjesztés terén buzgolkodó lelkészeket is igyekezett elismerni.³⁵

A legfontosabb ösztönzőt azonban bizonyára az jelentette, hogy az előfizetők komoly, akár ötvenszázalékos kedvezményekkel vehették meg a Keresztyén Család Naptára című kiadványt, amely nagy vonzerővel bírt, hiszen a falusi olvasók számára hagyományosan a kalendáriumok jelentették a legfőbb olvasnivalót. Az üzleti modell lényegét egy kortárs a következőkkel foglalta össze: *„Aki csak naptárt akar, az újságot is megveszi s aki csak újságot: a naptárért sem sajnálja azt a pár koronát. Egy csapásra kettő!”*³⁶

A lap számára rendkívül hasznos lett volna továbbá a gyülekezeti iratterjesztés szervezett keretek közé helyezése is, ez azonban csak igen lassan haladt előre. 1924-ben például az illetékesek megdöbbenve vették tudomásul, hogy miután a dunántúli kerület püspöke jelentést kért az iratterjesztés helyzetéről, mindössze hatvanhét gyülekezettől érkezett válasz. A kerületben ötvennyolc helyen volt az iratterjesztésnek valamilyen nyoma, ami elsősorban a Keresztyén Család terjesztését jelentette.³⁷

³¹ Tiszaszederkény a Keresztyén Csaláért. Keresztyén Család, 1924. június 8. 5.

³² Sajtónap Megyaszón. Magyar Jövő, 1924. december 14. 4.

³³ Vetített képes előadás a Bibliából. Református Egyházi Értesítő, 1926. október 31. 5.; Vallásos előadás Nyíregyházán. Nyírvidék, 1926. május 6. 3.

³⁴ Először 1921 karácsonyán, a lapban megjelent költeményeket összegyűjtő Hit és haza című kötetet kapták meg ajándékként az előfizetők. A Keresztyén Család. Dunántúli Protestáns Lap, 1922. január 1. 3.

³⁵ Jutalom. Dunántúli Protestáns Lap, 1922. március 26. 51.

³⁶ Kelemen Gyula: Iratterjesztés. Pásztortűz, 1926. október 7. 7.

³⁷ Az iratterjesztésről. Dunántúli Protestáns Lap, 1924. február 10. 21.

A lap érdekében fáradozó lelkészeknek ugyanakkor a gyakorlatban nem volt könnyű dolga, amire az orgánumot lelkesen támogató Fülöp László, a Fejér vármegyei Igar lelkésze is rámutatott. Szerinte a falusiak ugyan szívesen olvastak, viszont sajnáltak pénzt adni az olvasnivalóra. Amikor Fülöp gyülekezetében kihirdette a hetilap előfizetési felhívását, mindössze négy érdeklődő jelentkezett, amit ő elcsüggedve vett tudomásul. Ezután igyekezett új módszereket alkalmazni: negyedévente kihirdette a szószékéről az előfizetés lehetőségét, azonban – hogy a hívek ne érezzék kényszerítve magukat – nem lépett fel személyesen, inkább iskolás gyerekeket küldött ki a házakhoz az előfizetési ívekkel, a lap régebbi példányait pedig elajándékozta a hozzá fordulóknak. Emellett ismeretterjesztő előadást is tartott a lapról, önkéntes adományt tett a javára, a szokásos téli valásos estélyeken pedig rendszeresen felolvasta a Keresztyén Család közéleti híreit. A visszafogott módszerek kitartó alkalmazásával Fülöpnek végül gyülekezetében sikerült meggyőznie 16 megrendelőt.³⁸

Mindemellett maguk a lapkészítők is igyekeztek javítani a helyzetet: 1927-ben Bereczky Albert vezetésével még tanfolyamot is rendeztek a református biblia-, vallási irat- és lapterjesztés munkájára vállalkozó önkéntesek számára.³⁹ Az így kiképzett iratterjesztők azonnal munkába is álltak.⁴⁰

Az erőfeszítések végül látható eredményt hoztak. 1927-ben a lapról már úgy tudták, hogy „*Atlagos példányszáma tizenkétezer, őszi, téli időszakban húszezer. Az országnak kb. nyolcszáz községébe jár. Minden példányát több család olvassa.*”⁴¹ Egy esztendő múlva pedig már tizenhatezres évi és 24 500-as téli példányszámot tartottak számon.⁴² A fejlődést jelzi az is, hogy 1926-ban a kiadó önállósítani tudta a lap gyermekrovatát, amelyből Virágos kert címmel önálló református gyermeklapot hozott létre.⁴³ A legnagyobb piaci siker azonban a példányszámokat tekintve egyértelműen a Keresztyén Család Naptára volt, amelyből 1927-ben a teljes első kiadás – negyvenezer példány – elkel, ezért második kiadásra is szükség volt.⁴⁴

A fejlődés a Sylvester nyomda számára is megalapozta az előrelépés lehetőségét. Bereczky Albert 1925 júliusában arról értesítette a hetilap olvasóit, hogy a nyomda részvénytársasággá alakul, és jelezte: a Keresz-

³⁸ *Fülöp László*: Tethetünk-e valamit a Keresztyén Családért? Dunántúli Protestáns Lap, 1924. március 2. 33.

³⁹ Felhívás kolportörtanfolyamra. Dunántúli Protestáns Lap, 1927. január 30. 19.

⁴⁰ A dunántúli kerületben ugyanakkor szükségesnek tartották, hogy az iratterjesztők munkájuk megkezdése előtt jelentkezzenek a helyi gyülekezetek lelkészeinél. Dunántúli Refomátus Egyházkerület jegyzőkönyve, 1927. 90.

⁴¹ Csonka-Magyarország sajtója, II. rész: Vidéki lapok (A Sajtó Könyvtára 4. szám, 1927). Szerk. Wünscher Frigyes. 65.

⁴² A Keresztyén Család. Dunántúli Református Lap, 1928. március 4. 40.

⁴³ *Vass Vince*: Virágoskert. Keresztyén Család, 1926. szeptember 26.

⁴⁴ Megjelent a Keresztyén Család Naptára II. kiadása. Dunántúli Protestáns Lap, 1927. december 25. 226.

tyén Család készítői azt szeretnék, ha a vállalkozás tulajdonosai elsősorban maguk a hetilap olvasói lennének: *„Aki teheti, jegyezzen nagy összeget – a pénze értéke itt biztosítva van és tisztességes kamatozásban részesül. De legalább egy-két részvényt, aminek az árát éppen azért szabta meg az alapító lelkesek társasága csak 33 000 koronában, hogy szegénysorsú olvasóink se legyenek kizárva, jegyezzen és küldjön be minden olvasónk.”*⁴⁵ Az összeg valóban viszonylag szerénynek tekinthető, hiszen ekkoriban egy lapszám kétezre, a negyedévi előfizetés hússzezer koronába került.

Az erőfeszítések sikerrel jártak, és alig egy évvel később már el is készült a tahitótfalui új nyomdaépület, amelyben harmincnégy embert, közöttük tizenkét betűszedőt, egy gépmestert és a saját villanyáramfejlesztőhöz külön gépészt foglalkoztattak. A vállalkozás hat lap nyomtatása mellett számos vallásos szellemű könyvkiadványt is megjelentetett.⁴⁶ A fejlődés következő lépcsőfokaként a cég a Filadelfia Diakonissza Egyesület segítségének köszönhetően Budapestre költözött. Ez azért is fontos lépés volt, mert a kezdeményezők hosszabb távon egy református politikai napilap indításáról álmodtak, amihez elengedhetetlen volt a fővárosi jelenlét.⁴⁷

Válság és újjászerveződés

A lap számára azonban ezt követően viharos időszak következett. A gazdasági világválság gyorsan megsemmisítette a törekeny gazdasági konszolidáció eredményeit Magyarországon, ami a lappiacon is éreztette hatását. *„Egyszerre kevesebb előjegyzés érkezett a Keresztyén Család Naptárára, pedig ez adta akkor a nyomda legkiadósabb bevételi forrását, de magának a lapnak az előfizetői is fogyni kezdtek. A vidéki papok levelei a nép elszegényedését és saját nyomorúságukat panaszolták.”*⁴⁸ A gazdasági nehézségek – illetve a vállalkozás vezetőinek pénzügyi kérdésekben való teljes járatlansága – miatt a nyomda hamarosan a csőd szélére került, amit csak hosszú idő alatt, rendkívül komoly és sok áldozatot követelő intézkedéssorozattal sikerült elhárítani, amiből a Filadelfia egyesületnek is ki kellett vennie a részét.⁴⁹

A Keresztyén Család problémáit az is fokozta, hogy Tildy Zoltán politikai ambíciói következtében egyre jobban elhanyagolta szerkesztői feladatait, ami a gyakorlatban testvérére, Ilonára hárult. *„Ő nagyon szeretette ezt a munkát. Már csak bátyjára való tekintettel is igyekezett becsülettel helytállani. De a feladat meghaladta képességeit, s amúgy is gyenge fizikai erejét. Belekeseredett. Nem rajta múlt, hogy a néhány évvel korábban még országszerte olyan jó szolgáltatokat végzett, megbecsült néplap feltartóztathat-*

⁴⁵ *Bereczky Albert*: A mi otthonunk. Keresztyén Család, 1925. július 12. 1–2.

⁴⁶ *Móricz*, 1930. 6.

⁴⁷ *Bodoky*, 2001. 130.

⁴⁸ *Bodoky Richárd*: Szent Mihály napja. Jövevények és vándorok. Családtörténeti töredékek VI. (1928–1932). Budapest 2007. 183.

⁴⁹ *Géra Eleonóra*: A Bethesda Kórház és a Filadelfia-diaconisszák. In: Reformátusok Budapesten II. Szerk. Kósa László. Budapest, Argumentum 2006. 969.

*atlannak látszó hanyatlásnak indult.*⁵⁰ A hetilap ekkoriban korábbi rovat-struktúráját vitte tovább, ám jól érezhetően nőtt a közvetlenül az olvasóktól érkező tartalmak aránya, például a műkedvelők irodalmi próbálkozásai, ami összességében színvonalcsökkenést jelentett.

A vállalkozás számára az is hátrányos változást jelentett, hogy a Téli Újság tulajdonosa, a békés-bánati egyházmegye 1931 végén a nagy hagyományokkal rendelkező lapot a jövedelmezőség növelése céljából ismét a saját kiadásába vette, és felbontotta a korábban a Sylvester nyomdával kötött szerződését. Ezt a kiadványt ezután Békéscsabán nyomtatták.⁵¹

Mindezek a tényezők 1934-re rendkívül nehéz helyzetbe sodorták a lapot. Az olvasókat arról tudósították, hogy *„e mostani nehéz esztendőök alatt régi népes seregünk lassan annyira megfogyatkozott, hogy ha hamarosan meg nem szaporodunk újra, még a nyomdaszámlát sem bírjuk fizetni s így a lapot semmiképpen fenn nem tarthatjuk*”.⁵² Szeptemberben már mindössze 1723 példányra volt előfizető.⁵³

A megújulási kényszer eredményeként Czeglédy Sándor főszerkesztő október 21-én számos változást hozott az olvasók tudtára. A lap tulajdonjogát átadta a Sylvester Irodalmi és Nyomdai Rt.-nek, és azt is bejelentette, hogy ezentúl aktívabban fog részt venni a mindennapi munkában. A felelős szerkesztői pozíciót a *„másirányú munkával túlhalmozott”* Tildytől ifjabb Biberauer Richárd lelkész, a Filadelfia egyesület munkatársa vette át. Arra is utalt, hogy új olvasói csoportok megszólítása vált szükségessé: *„Hosszú éveken keresztül tudatosan mellőztük annak a társadalmi rétegnek a felkeresését, amely például a székesfővárosban bizonyára boldog örömmel ragadná meg feléje nyújtott jobbunkat. Úgy érezzük, hogy ezen a téren sok tennivalónk van.”* Az újjászervezéstől *„a lap munkatársainak meggyarapodását”,* a tartalom *„élénkebbé, színesebbé és vonzóbbá tételét”,* valamint az előfizetők számának emelkedését remélte.⁵⁴

Az egyik első reformot az jelentette, hogy újraindították a szerkesztőségi levelezés rovatot, aminek köszönhetően felmérhető, hogy az olvasók hogyan vélekedtek a változásokról. A nyírábrányi Tóth Erzsébet például egyértelmű tetszéséről biztosította az új szerkesztőt: *„mennyivel kedvesebb és sokkal jobb a Keresztyén Család jelenlegi beosztása, cikkeinek tartalma [...] mintha fátyolt vontak volna le róla, tisztább, világosabb, érthetőbb”*.⁵⁵ Lapis Elemér debreceni író, a lap alkalmi publicistája szintén örült a meg-

⁵⁰ Bodoky, 2007. 270.

⁵¹ A Téli Újság sorsa. Kálvinista Szemle, 1931. november 28. 386.

⁵² A kiadóhivatal kérése. Keresztyén Család, 1934. július 1. 6.

⁵³ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban MREZSL) 43. fond. Keresztyén Család iratai. Jelentés a Keresztyén Család kiadóhivatalától. 1934. szeptember 27.

⁵⁴ Czeglédy Sándor: A Keresztyén Család jövője. Keresztyén Család, 1934. október 21. 1–2.

⁵⁵ A szerkesztő postájából. Keresztyén Család, 1934. november 25. 7.

újulásnak, hiszen úgy látta, hogy a *Keresztyén Család* tartalma korábban egyhangúvá vált, noha olvasói vágytak volna a változatosságra. „Ehhez kell tehát igazodnia az egyházi irodalomnak is, ha tartalmilag nem is, technika-ilag és külsőleg igen.” Örömmel vette a szerkesztőségi üzenetek visszaállítását is, hiszen azelőtt többször kereste a lapkészítőket, ám soha nem kapott választ, pedig „A szerkesztő és a munkatársak között feltétlenül meg kell lenni az összeköttetésnek, mert e nélkül megszűnik a lap vérkeringése.” Lapis több egyházi és tudományos hit várt volna, továbbá le kívánta cserélni az ósdi-nak ható címlaprajzot, mivel ez szerinte néplap-jelleget sugallt, elriasztva a középosztálybeli olvasókat.⁵⁶ Egy, a Zsámbéki-medencében fekvő Tökön élő olvasó változatosabb tartalmat és több munkatárs alkalmazását sürgette, mondván: „Az olyan lap, amelyik nem foglalkozik a napi társadalmi kérdésekkel, csak általános vallásos dolgokat hoz: hamar veszti a vonzó erejét – a legtöbb ember előtt.”⁵⁷ Esze Tamás, a Kiskunmajsa közelében fekvő Szank község lelkésze a már megszűnt Kálvinista Szemle példáját ajánlotta a szerkesztőknek, és azt kívánta, hogy bátran foglalkozzanak az olyan keletlen kérdésekkel is, mint a szórványok helyzete vagy az egyke ügye.⁵⁸

A lap terjesztését lelkesen támogató Fülöp László igari lelkész díjcsökkentést tartott szükségesnek az olvasottság növelésére – hiszen úgy látta, hogy gyülekezetében elsősorban a gazdasági nehézségek miatt csökkent ötven százalékkal az előfizetők száma –, továbbá több politikai rövidhírt javasolt közölni, mivel a lap így „annál inkább felveszi a versenyt az olcsó politikai néplapokkal, hiszem, hogy több helyről ki is szorítja majd”.⁵⁹ Szintén az árcsökkentést sürgette Molnár Zoltán hajdúhadházi lelkész.⁶⁰

A szerkesztőség 1934. december 2-án jelentkezett először az átalakított lappal. Az új formátum kisebb lett, a címlaprajz eltűnt, továbbá új rovatok is feltűntek. Pesti képeskönyv cím alatt fővárosi életképeket közöltek, amelyek a budapesti élet jellegzetes helyszíneit, figuráit, hangulatait közvetítették, például pillanatfelvételeket adtak a villamosokon, a körutakon elhangzott hétköznapi beszélgetésekről, gyakran szociális problémákat világítva meg. Ez a rovat 1935 nyarán már a lap legnépszerűbb részének számított.⁶¹ Ritkábban, rendszertelenül jelentkezett a Fehérfőköti testvérek szolgálatban – Egy diakonissza naplójából nevű rovat, amely a diakonissza-szolgálat mindennapjaiba nyújtott szubjektív hangvételű bepillantást. A következő év elején debütált a Napjaink tükre rovat, amely különféle újdonságokhoz, aktuális hírekhez, néha botrányokhoz kapcsolódó, morális alapú állásfog-

⁵⁶ MREZSL 43. fond. Lapis Elemér a szerkesztőségnek. Debrecen, 1934. október 30.

⁵⁷ MREZSL 43. fond. Nagy Imre a szerkesztőségnek. Tök, 1934. október 24.

⁵⁸ MREZSL 43. fond. Esze Tamás a szerkesztőségnek. Szank, 1934. november 24.

⁵⁹ MREZSL 43. fond. Fülöp László igari lelkész a szerkesztőségnek. Dég, 1934. október 17.

⁶⁰ MREZSL 43. fond. Molnár Zoltán hajdúhadházi lelkész a szerkesztőségnek. 1934. október 16.

⁶¹ MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Esze Tamás lelkésznek. 1935. július 27.

lалásokat tartalmazott. Ezen kívül általánosságban megfigyelhető, hogy a lap cikkei hosszabbak, komolyabb hangvételűek lettek, a szerzők egyre inkább egyenrangú félként kezelték olvasóikat. Bodokyék helyzete 1935 elejére sokat javult, hiszen ekkor már megfelelő minőségű és mennyiségű cikk állt rendelkezésükre. Ennek következtében a közlés során azok az írók kaptak elsőbbséget, amelyeket kifejezetten a szerkesztőség felkérésére írtak, illetve amelyek aktuális napi kérdésekkel foglalkoztak.⁶²

A tartalmi változásokat igyekeztek pénzügyi síkon is megtámogatni: 1934. december 23-án a szerkesztőség bejelentette, hogy a lap rendes előfizetése egy évre nyolc pengőbe fog kerülni az addigi kilenc pengő hatvan fillér helyett. *„Lapunk, amelyet református testvéreink oly annyira szeretnek, régtől fogva ráfizetéssel végzi számadásait. Szellemi erőfeszítésünk mellé anyagi gondok is párosulnak. Mégis el kellett határoznunk az előfizetési ár leszállítását, hogy a lap megrendelését szerényebb sorsú testvéreink számára is megkönnyítsük.”*⁶³

A változások természetesen folyamatos reakciókat váltottak ki az olvasókból. Nagy Dezső, a Tolna vármegyei Nagyszokoly községben élő kisgazda például amiatt aggódott, hogy az átalakítások révén a lapból városi orgánium fog válni. Megnyugtatására a szerkesztőség leszögezte, hogy a Keresztyén Család *„elsősorban falun élő református népiünknek kíván szolgálni. Nagy hibának tartanánk azt mi magunk is, ha budapesti lapot akar-nánk csinálni belőle. De azt is jól tudjuk, hogy itt Budapesten sok tízezer számra élnek a falu nagyvárosba szakadt fiai és leányai, akiket megsokszorozott erővel ostromol a kísértés és a bűn. Mi ezekkel szemben is kötelességet érzünk. Nem a faluba akarjuk elvinni Budapestet, de Budapest forgatagában meg akarjuk keresni a falu elárvult gyermekeit.”*⁶⁴ Nagy ezután ismét írt a szerkesztőségnek, és kifejtette azon reményét, miszerint *„A lap [be]tölthet egy újabb hivatást is: a falu és város között munkálhatja a közeledést, megértést, keresztyén testvériséget.”*⁶⁵

A formai változásokkal kapcsolatban is születtek kifogások. Egy olvasó például azt kérte, hogy térjenek vissza a régi formátumhoz, mert abban nagyobbak voltak a betűk, így az öregek jobban tudták olvasni.⁶⁶ Egy kisújszállási előfizető egyenesen azt javasolta, hogy a csekklapokat felhasználva szavazzassák meg az olvasókat, melyik formátumot akarják

⁶² A Szerkesztő üzenete. Keresztyén Család, 1935. január 6. 8.

⁶³ Néhány komoly szó a Keresztyén Család olvasóihoz! Keresztyén Család, 1934. december 23. 4.

⁶⁴ Szerkesztő üzenetei. Keresztyén Család, 1934. december 2. 8.

⁶⁵ MREZSL 43. fond. Nagy Dezső földműves a szerkesztőségnek. Nagyszokoly, 1935. január 3.

⁶⁶ MREZSL 43. fond. Nagy Sándor postai kézbesítő a szerkesztőségnek. Búdszentmihály, dátum nélkül.

inkább.⁶⁷ A szerkesztőség azzal igyekezett leszerelni a panaszokat, hogy „*az új formában sűrűbb nyomással több anyagot nyújtunk előfizetőinknek, mint amit a régi, nagyobb alakban az abban használatos ritkább szedéssel adni tudtunk*”.⁶⁸

Egyesek a lap jövőjével kapcsolatos stratégiai kérdésekről is véleményt mondtak. Csizmadia Dániel neszmélyi lelkész például, miután a Keresztyén Család példányszáma a magas árak miatt helyben is igen lecsökkent, bevezette gyülekezetébe a Református Híradó című orgánumot, amely havonként szinte minden házba eljutott. A lelkész nem tartotta célszerűnek mindkét lap propagálását, ezért felvetette a kérdést: „*Nem volna üdvös, ha egyik újság »megenné« a másikat?*” Ez „*az ügynek feltétlen megerősödését jelentené*”. Az elképzelt új orgánum számára a Református Keresztyén Család címet látta volna megfelelőnek.⁶⁹ Kovács Zsigmond kisújszállási lelkész viszont – Czeglédy felvetését támogatva – a lap budapesti bevezetését kívánta. Érvelése szerint katolikus részről állandó sajtókampány zajlik a reformátusok megnyerése, vagy legalábbis háttérbe szorítása érdekében, és a tömegek meggyőzéséhez fontos lenne a Keresztyén Család terjesztése. A lap várakozásai szerint 20–25 ezer példányban fogyna el a fővárosban, amire hivatkozva kijelentette: „*Ha azokra a tömegekre gondolunk, amelyeket hiába várunk egyházi szószékeinkhez, különösen nagynak látszik az áldás, amelyet anyagi áldozatainkkal szemben remélhetünk*.” A gyakorlatban egyfajta fővárosi lapmutáció előállítását látta volna kívánatosnak, amelyben az utolsó oldal tartalmát a budapesti egyházmegye által alapított szerkesztőség készítette volna a fővárosi egyházközségek híryanagából.⁷⁰

Ez a felvetés azért különösen érdekes, mert később valóban történtek lépések megvalósítása érdekében: Bodoky 1935 telén arról értesítette a lap egyik szerzőjét, hogy tárgyalásokat folytatnak egy többzserpéldányos budapesti mutáció létrehozásáról, és ha ez megvalósul, akkor talán lehetőség nyílik a szerzők – nagyon szerény összegű – honorálására is.⁷¹ Az elképzelés azonban végül nem vált valóra: a szerkesztőség kimutatásai szerint az év végén a lapot 90%-ban földművesek olvasták, Budapesten pedig mindössze nyolc előfizető volt.⁷² Az olvasótábor később is nehezen stabilizálódott. 1935 közepén például a lap anyagilag ismét nagyon rosszul állt,

⁶⁷ MREZSL 43. fond. Kovács Zsigmond a szerkesztőségnek. Kisújszállás, dátum nélkül.

⁶⁸ Szerkesztő üzenetei. Keresztyén Család, 1934. december 23. 8.

⁶⁹ MREZSL 43. fond. Csizmadia Dániel lelkész a szerkesztőségnek. Neszmély, 1934. december 2.

⁷⁰ MREZSL 43. fond. Kovács Zsigmond a szerkesztőségnek. Kisújszállás, dátum nélkül.

⁷¹ MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Szondi Béla tanárnak. 1935. február 13.

⁷² MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Muraközy Gyulának. 1935. november 5.

miután nyáron erősen csökkent az előfizetések száma, ami lehetetlenné tette az átvett adósságok visszafizetését.⁷³

A lapkészítők figyelme a budapesti megjelenés tervének megghiúsulása után természetesen ismét a vidék felé fordult. Úgy látták, hogy fontos feladat az egyszerű emberek megtartása az egyház számára, ami nehéz munkát jelent, hiszen *„a magyar paraszt gondolkodását, nyelvét nagyon kevesen értik és beszélik igazán. A Ker. Család szolgálatának egyik legfontosabb kérdése az, hogy ezt a nyelvet megtaláljuk”*.⁷⁴

Ebben az is szerepet játszhatott, hogy az 1930-as években a falukutató mozgalom fellépésével a református közgondolkodásban, illetve általában véve is erősödött a vidék szempontjainak képviselete.⁷⁵ Különösen kiemelkedett ebben a vonatkozásban a Magyar Út című világnézeti és társadalompolitikai hetilap, amely eredetileg a Soli Deo Gloria református diákmozgalom orgánusaként indult, szerkesztője és tulajdonosa pedig Pap Béla lelkész volt. A lap a népi mozgalom egyik legfontosabb fórumává vált, az ifjú generációkhoz tartozó, nagyrészt paraszti vagy munkásszármazású szerzők a hazai szociális problémák megoldását tekintették nemzedékük fő feladatának, hangsúlyosan képviselve a radikális földreform igényét. A Magyar Út publicisztikáját a református egyházi hatóságok sok esetben túl hevesnek ítélték.⁷⁶

Bodoky 1936 nyarán arról értesítette Czeglédyt, hogy Péter Jánossal, a budapesti Bethesda kórház lelkészével beszélgetett a *Keresztyén Család* jövőjéről. Úgy látták, hogy szükséges lenne egy külön vidéki szerkesztőséget szervezni, vidéki munkatársakat gyűjteni, akik képesek új stílust kialakítani cikkeiben, alkalmazkodva az olvasók valódi lelki szükségleteihez. A feladatra Esze Tamás gyöngyösi református lelkészt tartották a legalkalmasabbnak, de Bodoky szükségesnek ítélte, hogy Péter vegyen részt a munkában, hogy segítsen Esze *„esetleges szélsőséges irányú kilengéseit”* kiküszöbölni.⁷⁷

Bodoky leveléből az is kiderül, hogy felkereste őt Pap Béla, aki már egyenesen a teljes református sajtó átszervezését tartotta volna szükségesnek. Pap szerint ugyanis *„egyik lap sem tölti be azt a munkakört, melynek ellátására hivatva van, s majdnem minden lap el akarja végezni a többiek feladatát is, amiből természetesen nagyon sok ellentét, féltékenykedés és vég-*

⁷³ MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Mille Gézának. 1935. június 13.

⁷⁴ MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Muraközy Gyulának. 1935. november 5.

⁷⁵ Erről részletesen lásd: *Bartha Ákos*: Falukutató és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai. Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013.

⁷⁶ *Salamon Konrád*: A Soli Deo Gloria Magyar Útja és a népi mozgalom kezdetei. Confessio, 1982/4. 18–29.; *Balogh Margit*: Igével, tollal és tettel. Pap Béla református lelkész életpályája (1907–1957). In: A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka. Szerk. Petrás Éva. Budapest, 2021. 165–169.

⁷⁷ MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Czegléd Sándornak. 1936. június 30.

eredményben anyagi veszteség is származik”. Erre hivatkozva javasolta, hogy „egységes szellemi irányítás, propaganda és végeredményben a református napilap kialakítására vezető közös munka érdekében meg kellene alakítani a Református Sajtószindikátust”. Ebben tervei szerint részt venne a Magyar Út és a Keresztyén Család mellett az 1935-ben a református lelképásztorok számára megindított folyóirat, az Igazság és Élet, valamint a Református Élet című hetilap kiadója, a Református Sajtótársaság.⁷⁸ Az új modellben a hetilapok évi hatszáz, a többiek évi háromszáz pengővel járulnának hozzá a közös működési költségekhez. Bodoky maga úgy látta, hogy az elképzelés megvalósítása számos gyakorlati előnnyel rendelkezne, hiszen a fennálló helyzet, a református lapok közötti egyeztetés és az egységes munka hiánya kifejezetten káros.⁷⁹

Az ekkor megfogalmazott elképzelések, ha lassan is, de elindultak a megvalósulás útján: 1936 októberétől Esze Tamás a Keresztyén Család társszerkesztője lett, 1937. április 19-én pedig megbeszélést tartottak a Magyar Út és a Keresztyén Család közötti együttműködés kérdésében, összefüggésben „az egymásra találó új lelkészgeneráció” ügyével.⁸⁰ A folyamat azonban a jelek szerint rögtön ezen a ponton el is akadt. A megbeszélés egészen késő éjszakáig tartott, és „nagyon komoly problémák vetődtek fel és mélyreható ellentétek látszóttak elválasztani a társaság egyes tagjait”.⁸¹

Ugyanakkor a Keresztyén Család készítői lassan kezdték optimistában megítélni kilátásaikat. 1936 szeptemberében az eladott példányok száma még az ezerkétszázat sem érte el, ebből kilencszáz földművelőknek járt.⁸² 1937 márciusától egy újabb árleszállításnak köszönhetően sikerült kétezer új előfizetőt szerezni,⁸³ és öszre ötezer, télre a tízezer megközelítését tűzték ki célul.⁸⁴ A fejlődés elősegítése érdekében a szerkesztőség memorandummal fordult az egyházkerületekhez, bejelentve, hogy evangelizáló néplappá kívánják alakítani az orgánumot, a terjesztéshez pedig a lelkészek közreműködését kérték. Az érvelés szerint a végső cél egy református napilap létrehozása lenne, amihez első lépésként a Keresztyén Családot országos lappá kell alakítani. Ehhez azt tartották volna ideálisnak, ha legalább a református népesség öt százaléka előfizet az orgánumra. A kezdeményezés azonban nem aratott egyértelmű sikert: a Dunántúlon például, ahol nem

⁷⁸ Erről bővebben lásd: Ablonczy, 2006. 1212.

⁷⁹ MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Czeglédy Sándornak. 1936. június 30.

⁸⁰ MREZSL 43. fond. Meghívó megbeszélésre. 1937. március 30.

⁸¹ MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Benkő Barna lelkésznek Lajosmizsére. 1937. április 27.

⁸² MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Esze Tamásnak. 1936. szeptember 22.

⁸³ MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Ivanyos Lajosnak. 1937. április 17.

⁸⁴ MREZSL 43. fond. A szerkesztőség Nyáry Pál esperesnek Pécsre. 1937. április 8.

sokkal korábban indítottak saját kerületi néplapot, a közgyűlés nem foglalt állást, inkább az egyes egyházmegyéek döntésére bízta a kérdést.⁸⁵

Átalakulás és megszűnés. A Keresztyén Család „egyháziasítása” (1939–1940)

Az utolsó jelentős átalakulás 1939-ben történt a lap életében, aminek a háttérében tulajdonjogi változások álltak. A lap gazdasági konszolidációjában ugyanis a Sylvester nyomda szanálása során nagy szerepet játszott a Filadelfia Diakonissza Egyesület, amely 1938-ban alapítvánnyá alakult és a dunamelléki egyházkerület gondozása alá került.⁸⁶ Amikor az egyesület hivatalosan megszűnt és átadta vagyonát és munkáját, utolsó közgyűlésén *„külön felhívta az egyházkerületet a lap fenntartására és arra, hogy a szerkesztést az intézet egyik lelkészére bízza. Az Alapítvány igazgatótanácsa 1939-ben jog szerint is átvette a lap tulajdonjogát”*.⁸⁷

Az olvasók 1939. augusztus 27-én értesülhettek a Keresztyén Család látványos és mélyreható átalakulásáról. A fejlécben közölték a szerkesztőség új célkitűzését: *„Küzdünk a magyar nép művelődéséért, szociális és gazdasági helyzetének javításáért, a magyar református lélekben Krisztus királyságáért, hogy a magyar keresztyénség igazán család és a család igazán magyar és keresztyén lehessen.”* Az üzenetet egy szentírási ige is kiegészítette.⁸⁸

Az orgánum a hivatalos egyház legfőbb vezetőinek irányítása alá került. Az új főszerkesztő Ravasz László dunamelléki püspök lett, a szerkesztőbizottság elnökeiként Farkas István, Meggyasszay Vince és Révész Imre, azaz az egyházkerületek püspökei szerepeltek, továbbá a bizottságban mindegyik kerület tíz taggal képviseltette magát. A felelős szerkesztő Péter János, tehát a Filadelfia lelkésze lett. Ez a struktúra azt volt hivatott biztosítani, hogy a jövőben *„a Keresztyén Család ne magánvállalkozás legyen, hanem az egész magyar reformátusság tulajdonává váljék”*. A lapkészítők egyértelműen leszögezték, hogy – noha a református közösség már vagy ötven éve folyamatosan sürgette – még nem jött el az országos egyházi napilap megalapításának ideje, mindössze egy versenyképes hetilap lehet reális cél; illetve arra is felhívták a figyelmet: *„ha 1921-ben állt volna az egyetemes magyar reformátusság úgy a Keresztyén Család mellé, mint most, akkor ma már régóta lenne napilapunk”*. Azt is bejelentették, hogy a szerkesztőség

⁸⁵ Farkas István püspök: V. sz. Körlevél. Sárospataki Református Lapok, 1937. március 7. 60.; Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1938. 128.

⁸⁶ Géra, 2006. 971.

⁸⁷ A Filadelfia Diakonisszaintézeti Alapítvány jelentése az 1942. november 1-től 1943. október 31-ig terjedő időszakról. In: A Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1943. 252.

⁸⁸ „A mi vitézkedésünk fegyverei nem testiek, hanem erősek az Istennek, erősségek lerontására; lerontván okoskodásokat és minden magaslatot, amely Isten ismerete ellen emeltetett és foglyul ejtvén minden gondolatot, hogy engedelmeskedjék a Krisztusnak.” 2Kor10,4-5.

„a magyar református újságírás munkásainak, szellemi és anyagi erőinek az egyesítését vette programjába”, ennek első lépéseként pedig a békés-bánáti egyházmegye a Téli Újság ismételt integrációjáról döntött.⁸⁹ A megegyezés részleteit a felek külön megállapodásban rögzítették.⁹⁰

A vezércikket főszerkesztőként Ravasz László jegyezte, de a nyomaték kedvéért a többi püspök is írt a lap számára. Az üzenetek a reformátusok összefogását, a külső szellemi fenyegetésekkel szembeni önvédelem megszervezését, illetve a tömegek jogos szociális igényeinek felkarolását hangsúlyozták. Ravasz megfogalmazásában például: *„A magyar gazda, földművelő, iparos, kiskereskedő és közszolgálati alkalmazott, egyszerűen: a magyar kisemberek a mi táborunk. A magyar kisemberekbe akarunk nagy lelket nevelni s a kis emberek nagy lelkével jobb világot teremteni. Ha most el nem érjük ezt a célt, soha többé módunk nem lesz rá. Most indul az utolsó hajó. Ezzel még megérkezünk. Megkongatjuk a harangot: Beszállani, jobb világba induló magyarok!”*⁹¹ Farkas István tiszáninneri püspök az egyházkerületek közötti összhang megteremtését és a közös érdekek képviselését hangsúlyozta: *„Mint ismeretlenek, idegenül élnek és mennek el egymás mellett a négy egyházkerület kálvinista magyarjai. Nincs közösségi tudat. Kis emberek, kis egyházak, szegénykedő, bajba jutott testvér magyarok nagy bajaival nem törődünk eddig eléggé! A kálvinista magyarság sokszori mellőzése, mostoha-gyermekként való kezelése miatti egyetemes panaszok – nem csendülnek fel a magyar kálvinisták közös panaszra gyanánt?!...”*⁹² Az alapító, Czegléd Sándor hasonló szellemben fogalmazta meg reményeit: *„Boldogok leszünk, ha sikerül azokat a nagy és kegyetlen választófalakat ledönteni, amelyek ennek az országnak egyházkerületei között fennállanak s a Keresztýén Család valóban az egész magyar reformátusság néplapja lesz.”*⁹³

A cikkírók azt is egyértelművé tették, hogy aggódva figyelik a politikai helyzetet, a szélsőséges ideológiák terjedését, és figyelmeztetni kívánják a gyülekezeti tagokat: *„Őrizkedjenek a sok hamis tudománytól, amely ma könyvek lapjain, újságok hasábjain meg akarja ejteni őket.”*⁹⁴ A munka azonban egyáltalán nem ígérkezett könnyűnek. Amint Gönczy Béla vésztői lelkész megfogalmazta: *„Ebben a helyzetben a sajtószolgálat óriási jelentőségűvé vált. Súlyos felelősséget is hordoz ma minden református sajtóorgánium.*

⁸⁹ p. j.: Új fejezet a magyar református újságírás történetében. Keresztýén Család, 1939. augusztus 27. 5–6.

⁹⁰ Gönczy Béla: Miért kell minden erőt egyesítenünk. Keresztýén Család, 1939. augusztus 27. 4.

⁹¹ Ravasz László: A Keresztýén Család. Keresztýén Család, 1939. augusztus 27. 1.

⁹² Farkas István: Örömszerző újság. Keresztýén Család, 1939. augusztus 27. 2.

⁹³ Czegléd Sándor: Visszapillantás. Keresztýén Család, 1939. augusztus 27. 6.

⁹⁴ Enyedy Andor: Miért kell az egyházi újság? Keresztýén Család, 1939. augusztus 27. 3.

*Neki kellene a tiszta magot hintenie. De hogyan és miként kelhet versenyre a konkolyhíntőkkel, holott azok háta mögött áll a pénz?*⁹⁵

A legfontosabb eszközt ennek a célnak a szolgálatában az erők egyesítése, a már működő helyi orgánumok beolvasztása jelentette: októberben például a dunántúli kerület Az Élet Útja című lapja, amely 1300 olvasóval bírt, beolvadt a Keresztyén Családba.⁹⁶ 1940 húsvétján újabb, a református sajtó vonatkozásában jelentősnek mondható lapegyesülések történtek: a felsőbaranyai és az abaúji egyházmegye, a pécsi gyülekezet és a Pest vármegei, ócsai körzet református hitbuzgalmi lapjai beolvadtak a Keresztyén Családba, amely a változás jelentőségének aláhúzására új nevet vett fel: a nagyobb alakú és nagyobb terjedelmű társadalompolitikai és hitbuzgalmi lap *Református Jövő* címmel jelent meg.⁹⁷ A Keresztyén Család története pedig a 20. évfolyam 11. számával, 1940. március 16-án véget ért.

Összegzés

Mint láhattuk tehát, a Keresztyén Családot Czeglédy Sándor győri református lelkész 1920-ban a protestantizmustól elidegenedő társadalmi rétegek megszólításának szándékával alapította. A helyi orgánumként induló hetilap, amely elsősorban hitbuzgalmi, illetve életvezetési-gyakorlati tartalmakat közölt, viszonylag gyorsan jelentősnek mondható, húszezer fölötti példányszámra tett szert. Ebben szerepet játszott a Tildy Zoltán által vezetett Sylvester nyomdával való együttműködés, a református lelkészeknek a terjesztésben való közreműködése, illetve a hetilap naptárának népszerűsége. A lapkészítők távlatilag egy református napilap indítását is kívánatosnak tartották volna, azonban elképzeléseik túl optimistának bizonyultak.

Az 1920-as évek aranykorát a gazdasági világválság erőteljes visszahatása követte, aminek hatásait a nyomda csődközelbe kerülése és a szerkesztés színvonalának romlása is tetézte. A lap újjászervezése 1934-ben kezdődött meg, amelynek folyamata jól végigkövethető a szerkesztőségi levelezés segítségével. A legfontosabb reformelképzelést a budapesti megjelenés terve, a fővárosi olvasók megszólításának igénye jelentette, ami azonban végül nem valósult meg. A lap munkatársai a református sajtó gondjainak megoldását az egyes orgánumok munkájának összehangolásától, esetleg az azonos területen dolgozó szerkesztőségek egyesítésétől remélték. Az összefogás igénye hozta létre 1937-ben a *Magyar Út* körével való egyeztetést, ami végül nem vezetett eredményre.

Az erők egyesítésére épülő stratégia végül azonban érvényesült a *Keresztyén Család* esetében, amelynek irányítása 1939-ban a református püspökök vezetése alatt álló testület kezébe került. A totalitárius ideoló-

⁹⁵ *Gönczy Béla*: Miért kell minden erőt egyesítenünk. Keresztyén Család, 1939. augusztus 27. 4.

⁹⁶ A Keresztyén Család táborának növekedése. Keresztyén Család, 1939. október 7. 3.

⁹⁷ Református Jövő. Dunántúli Protestáns Lap, 1940. március 24. 54.

giák terjedésére és a világháború kitörésére adott válaszkísérlet részeként a hetilapba több kisebb orgánumot is beolvasztottak, és működését – a *„népi sajtószolgálat”* megteremtésének jegyében – 1940 húsvétjától Református Jövő címen folytatta tovább.